

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ТА ПРИХОВУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

WAYS OF COMMITTING AND CONCEALING DOMESTIC VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY

Панасюк В.В., ад'юнкт I курсу кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Будь-яка особа, незалежно від статі, віку, стану здоров'я чи будь-яких інших чинників має право на ефективний захист від усіх форм та проявів насильства, особливо, що вчиняється з боку членів сім'ї чи інших близьких осіб. Такі насильницькі дії, що вчиняються серед членів родини отримали назву домашнє насильство.

Сім'я як основний осередок суспільства відіграє значимую роль у житті людини. Поняття «сім'я» відразу асоціюється з теплом, затишком та безпекою. Але, на жаль, сучасна ситуація в Україні значно загострила проблеми в багатьох сім'ях. При цьому більшість потерпілих від насильства все ще залишаються – діти, особи похилого віку та жінки.

Особа похилого віку є окремою категорією осіб, яка потребує особливих заходів їх правового захисту. На жаль, багато осіб похилого віку стикаються із зневагою, бідністю, соціальною ізоляцією та відчуженням. Жертвами жорстокого поводження досить часто стають саме літні люди у зв'язку з тим, що мають такі ознаки вразливості, як фізична слабкість, надмірна довірливість, правова необізнаність та необережність.

Якщо говорити про домашнє насильство, то виникає відразу питання в якій саме спосіб його було вчинено. У системі криміналістичної характеристики саме спосіб вчинення злочину посідає визначальне місце та має важливе значення для подальшого розслідування.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем щодо способів вчинення та приховування кримінальних правопорушень. Розкрито зміст поняття способу вчинення домашнього насильства відносно осіб похилого віку у поєднанні зі способами підготовки та приховування.

Для досягнення мети статті нами було використано загальнонаукові методи, а саме: юридичний, структурний, аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, соціологічні методи. Також було проаналізовано слідчу та судову практику.

Ключові слова: домашнє насильство, спосіб вчинення, розслідування, злочин, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика.

Violence is one of the most common forms of human rights violations. Any person, regardless of gender, age, state of health or any other factors, has the right to effective protection from all forms and manifestations of violence, especially that perpetrated by family members or other close persons. Such violent acts committed among family members are called domestic violence.

The family, as the main center of society, plays a significant role in a person's life. The concept of "family" is immediately associated with warmth, comfort and security. But, unfortunately, the current situation in Ukraine has significantly aggravated the problems in many families. At the same time, the majority of victims of violence still remain – children, the elderly and women.

The elderly are a separate category of persons that require special measures for their legal protection. Unfortunately, many older people face neglect, poverty, social isolation and alienation. It is the elderly who often become victims of abuse due to the fact that they have such signs of vulnerability as physical weakness, excessive trustworthiness, legal ignorance and carelessness.

If we talk about domestic violence, the question immediately arises as to how exactly it was committed. Therefore, in the system of forensic characterization, the method of committing the crime has a significant place and is important for further investigation.

The article is devoted to highlighting one of the actual theoretical and methodological problems regarding the methods of committing and concealing criminal offenses. The content of the concept of the method of committing domestic violence against the elderly in combination with the methods of preparation and concealment is revealed.

To achieve the goal of the article, we used general scientific methods, namely: legal, structural, analysis and synthesis, comparative legal, sociological methods. Investigative and judicial practice was also analyzed.

Key words: domestic violence, method of commission, investigation, crime, criminal offense, forensic characteristics.

Вступ. Законодавча й нормативно-правова бази із запобігання та протидії домашньому насильству щодо людей похилого віку розроблені достатньою мірою. Проте реалізації норм законодавства заважає низький рівень свідомості людей, неможливість чи нездатність звернутися по допомогу. Потерпілі не завжди оцінюють дії, які вчиняються стосовно них, як протиправні, у зв'язку зі своєю правовою необізнаністю. Для вчинення протиправних дій (домашнього насильства) правопорушником обираються способи їх вчинення досить різні, що змінюються з кожним днем.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення – це складна структура, в якій відбиваються кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти. Криміналістика розглядає спосіб вчинення кримінального правопорушення як складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розробки прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів у кримінальному провадженні [1, с. 28]. На думку вчених криміналістів, в основі вчення про спосіб та його використання в розкритті та розслідуванні злочинів знаходиться його усталеність та повторюваність [2, с. 8].

Стан дослідження. Спосіб учинення злочину свого часу досліджували численні науковці в галузі криміналістики та кримінального процесу. Серед них В. П. Бахін [3], В. К. Весельський [1], В. А. Журавель [4], С. М. Зав'ялов [5], Ю. Б. Комаринська [6], В. О. Коновалова, В. В. [7], Пясковський [8], С. С. Чернявський [9], В. Ю. Шепітько [4] та ін. Однак з кожним днем виникають нові способи вчинення кримінальних правопорушень, особливо коли йдеться про вчинення домашнього насильства щодо осіб похилого віку.

Метою статті є створення відповідної класифікації способів вчинення домашнього насильства відносно осіб похилого віку, на основі аналізу способів вчинення злочинів, як одного з ключових елементів процесу доказування.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що домашнє насильство притаманне всім країнам світу, незалежно від ступеня соціального та економічного розвитку.

У Сполучених Штатах Америки домашнє насильство визначають як модель примусової поведінки, що використовується кривдником, щоб отримати або зберегти владу та контроль над іншою особою, з якою кривдник перебуває в інтимних або сімейних стосунках. Така поведінка може

охоплювати: фізичне та сексуальне насильство, прямі або неявні погрози, емоційні та психологічні образи, залякування, словесні образи, ізоляція, переслідування, фінансовий контроль, духовне зловживання, погрози чи фактичне використання зброї, знищення майна та/або заподіяння шкоди родині потерпілого, домашнім тваринам чи іншим особам. Мотив завжди один у домашньому насильстві – досягнути бажаних поведінкових реакцій з боку того, на кого спрямовано насильство (постраждалої особи) [10].

А ось відповідно до науково – практичного коментаря закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, насильство в сім’ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім’ї по відношенню до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи [11].

Домашнє насильство – поширена форма насильства як в мирний час так і під час військових дій. Згідно з дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров’я показники домашнього насильства зростають в умовах війни. Адже насильство під час війни набуває нових форм прояву, стає ще більш жорстокішим. Утім, через наявність інших завдань, пов’язаних із війною, таке явище, як домашнє насильство, стає менш помітним, а постраждалі – незахищені. Водночас за жодних обставин насильство не може бути виправданим, а тому потрібно ефективно реагувати на таке явище, вчасно надавати постраждалим допомогу, попри воєнний стан у державі [12].

Вирішенню таких завдань сприяє розробка дієвих механізмів не лише реагування, а й забезпечення кваліфікованого розслідування фактів домашнього насильства. Саме тому у структурі криміналістичної методики, а саме у системі криміналістичної характеристики важливе місце посідає спосіб учинення злочину як елемент, що містить закономірні зв’язки слідів з ознаками складу злочину. Спосіб учинення злочину, хоча й не повністю, але найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву діяння та індивідуальні особливості, що притаманні лише йому. Спосіб учинення злочину може свідчити про фізичний або розумовий стан правопорушника. Знання способу вчинення кримінального правопорушення досить часто дає змогу слідчому сформулювати психологічний портрет злочинця, визначити його можливий вік, а надалі може слугувати основою для висунення слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування [8, с. 36].

Як влучно зазначив М.В. Салтєвський, що спосіб учинення злочину – явище об’єктивної дійсності, його правове і наукове поняття є предметом досліджень низки правових наук [13, с. 424].

А ось Ірина Гора наголошувала, що центральний момент у генезисі злочинної поведінки – спосіб. Саме спосіб вчинення злочину є основною характеристикою злочинної діяльності, яка тісно пов’язана з ознаками інших елементів події злочину. Вивчаючи характер актів поведінки слідчий може вийти на встановлення мотиву і мети злочину, визначити шлях для встановлення психологічного контакту з обвинуваченим, обрати для конкретного випадку тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій і вирішити багато інших криміналістичних завдань. Спосіб вчинення злочину – це не сума чи комплекс дій людини, а конкретна і цілісна структура поведінки, що становить певну систему [14, с. 73].

Під час домашнього насильства обстановка в сім’ї характеризується агресивністю та неповагою. Вона, як правило, включає цілий комплекс життєвих негараздів та труднощів, що тривалий час накопичуються в умовах взаємного спілкування людей в сім’ї, в спільній квартирі або у місцях спільного проживання (будинку, спільному подвір’ї т.і.). Проведене анкетування практичних працівників показало, що дані кримінальні правопорушення вчиняються в основному в місцях реєстрації підозрюва-

ного або жертви, а також спільного їх помешкання. Така обставина не лише дозволяє вчиняти злочин без свідків, а й ретельно приховувати протиправні дії та наслідки таких дій.

Між ознаками кримінального правопорушення, способом його вчинення і приховування існує обумовлений зв’язок: по ознаках судять про спосіб, а знання способу дозволяє максимально повно знайти ознаки його застосування, а через спосіб і ознаки в сукупності подію в цілому. А це дає можливість здійснювати «впізнання» способу вчинення злочину за його ознаками.

На думку В. П. Бахіна, значення, місце і функції способу злочину вимагають нового осмислення і подальшого розвитку цієї криміналістичної категорії у зв’язку з якісною зміною злочинності та умов, в яких здійснюються і розвиваються злочинні дії. Насамперед є потреба в уточненні самого поняття та змісту способу вчинення злочинів. Одночасно з терміном «спосіб вчинення злочину» у криміналістиці зустрічаються «спосіб вчинення і приховування злочину», «спосіб підготовки і приховування злочину». На підставі цього способи і здійснення злочинів поділяють на «повноструктурні» і «неповноструктурні». У криміналістичному аспекті дії з підготовки вчинення злочину включаються в спосіб тоді, коли, по-перше, вони є в наявності, а по-друге, залишають конкретні сліди, що характеризують ознаки дій злочинця і дозволяють розмежовувати різні способи. А дії з приховування злочину належать до способу вчинення злочину в тому випадку, якщо вони охоплюються наміром і планом дій злочинця на момент здійснення злочину [1, с. 198–199].

Не дивлячись на важливість окремого дослідження способів підготовки, вчинення та приховування, не можна забувати про взаємопов’язаність цих елементів. Спосіб вчинення злочину залежить від способу підготовки та обраного злочинцем способу приховування злочину, а останній в свою чергу від способу підготовки та вчинення злочину.

Результати проведеного дослідження Слухаєнко Ю. М., дозволяють визначити дві групи способів вчинення домашнього насильства, враховуючі спосіб підготовки:

– з попередньою підготовкою – вчиняється досить не великий відсоток кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством (14%). Як правило, це вбивство або умисне спричинення тяжкої шкоди здоров’ю кривдника зі сторони потерпілого, який не бачить іншої можливості позбавитися кривдника. Це обумовлено тим фактором, що кривдник не погоджується на розлучення з потерпілим, оскільки це може тягнути за собою зміну матеріального стану (наприклад, розподіл квартири). У тому випадку, якщо в жінки є можливість проживати окремо від кривдника (наприклад, переїзд до батьків), то кривдник продовжує її переслідування.

– без попередньої підготовки – основна кількість кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством, вчиняється спонтанно, без попереднього умислу (86%). Відсутність умислу спостерігається як у кривдника, так і в потерпілого у випадку вчинення ним злочинних дій у відповідь. Приводом для насильства з боку кривдника можуть бути будь-які обставини, що на його погляд свідчать про неповажне ставлення до нього з боку членів сім’ї, як от: несмачна їжа, невипрасуваний одяг, небажання потерпілого виконувати свої «подружні обов’язки» тощо [15, с. 298].

Класифікація способів вчинення залежить також від виду насильства, відповідно до цього можна виокремити: психологічне, економічне та фізичне.

Проаналізувавши судову практику, ми визначили найбільш поширені способи вчинення психологічного насильства, якими є, насамперед, словесні образи, погрози, приниження, залякування, вигнання з помешкання. Причому словесні образи як спосіб вчинення домашнього насиль-

ства притаманні майже для кожного випадку його вчинення [16, с. 44].

Наступною та найменш поширеною формою домашнього насильства є економічне насильство. До способів його вчинення необхідно віднести: умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації тощо [16, с. 51].

Також за частотою вчинення поширеним є фізичне насильство. Найтиповішими способами є штовхання, нанесення ударів руками і ногами, заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення ударів предметами, душіння за шию.

За матеріалами судової практики нами встановлено, що фізичне насильство вчиняється як без застосування зброя, так із їх застосуванням, а тому способи вчинення фізичного насильства можна поділити на дві групи:

1) без застосування зброя (з використанням мускульної сили): – нанесення ударів руками, ногами;

2) із застосуванням зброя: зброї, предметів господарсько-побутового призначення (кухонних ножів, вил, молотків, викруток, сокир, швабр, металевих совків, металевих кочерг, металевих ланцюгів, клейкої стрічки), меблів, посуду, предметів інтер'єру (кришталевих ваз), одягу та аксесуарів (ременів, штанів), випадкових предметів (уламків розбитого скла, дерев'яних палиць, дерев'яних колод, каміння). Зазвичай такі зброя не були спеціально призначені та заздалегідь підготовлені для вчинення домашнього насильства і опинилися у злочинця випадково [16, с. 50].

Спосіб приховування може бути невід'ємною складовою частиною способу вчинення злочину. У таких випадках спосіб вчинення є повноструктурним, а його теоретичне обґрунтування орієнтує практику на комплексне вивчення інформації для розшуку злочинця. Або ж може не включатися в спосіб вчинення злочину, володіти визначеною самостійністю. В такому випадку спосіб вчинення виявляється неповноструктурним, він не включає в себе дій з приховування. Такий спосіб притаманний всім небережним злочинам, а також вчинених імппульсивно, наприклад, домашнє насильство, що вчинене в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Отже, за способом приховування можливо навести наступну класифікацію:

– без приховування кримінального правопорушення. Як правило, лише у випадках, коли потерпілому від домашнього насильства необхідна термінова медична допомога, насильник не застосовує на початковому етапі дій для приховування вчиненого кримінального правопору-

шення. Пов'язане це з тим, що психологічно кривдник не завжди готовий до настання таких тяжких наслідків, тому частіше за все він перебуває в стані розгубленості і сам подає заяву до правоохоронних органів про те, що відбулося;

– з приховуванням кримінального правопорушення. Більшість випадків домашнього насильства вчиняється з подальшим приховуванням обставин кримінального правопорушення. Усі прийоми приховування можна поділити на три групи: дії, що вчиняються до, під час та після вчинення кримінального правопорушення.

Найбільш часто дії по приховуванню факту домашнього насильства виконуються після вчинення кримінального правопорушення. Причому, необхідно зауважити, що дані дії можуть вчинятися як злочинцем, так і потерпілим. Так після вчинення кримінального правопорушення потерпіла особа приховує сам факт насильства, нікому не повідомляє про це. Це пояснюється соромом потерпілої сторони, небажанням «вносити сміття з дому», а також погрозами з боку кривдника щодо витоку інформації і, як наслідок, погіршення ситуації (наприклад, маскує тілесні ушкодження; умовляє інших членів сім'ї, перш за все, дітей, нікому не розповідати про те, що сталося)

Саме даною обставиною обумовлений високий рівень латентності щодо даної категорії проваджень [17, с. 275].

Висновок. Здійснивши класифікацію та вивчивши способи вчинення домашнього насильства, не виникає жодних сумнівів, що такі знання дають можливість практичним працівникам активно розкривати, розслідувати та попереджувати дану категорію кримінальних правопорушень, особливо – на початковому етапі розслідування.

Отже, спосіб вчинення кримінального правопорушення безсумнівно є ключовим елементом криміналістичної характеристики. Спосіб підготовки, вчинення та приховування – взаємопов'язані елементи. За способом підготовки домашнє насильство вчинене щодо осіб похилого віку може бути як з попередньою, так і без попередньої підготовки, тобто без попереднього умислу. Класифікація способів вчинення досліджуваної категорії злочинів також залежить і від виду насильства, а саме від форми його прояву (психологічне, економічне або фізичне).

Проаналізувавши судову практику, було встановлено, що найчастіше щодо осіб похилого віку вчиняється саме домашнє насильство психологічного характеру. Також, було встановлено що спосіб приховування домашнього насильства має тривалий характер, тобто продовжується протягом всього циклу насильства та може лише видозмінюватися (від замовчування до обмеження спілкування). Слід зазначити, що сам факт приховування може здійснюватися як особою, яка вчинила домашнє насильство, так і потерпілою особою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пяковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину у боротьбі зі злочинністю : навчальний посібник (для студентів вищих навчальних закладів). Київ : КНТ, 2009. 160 с.
2. Комаринська Ю. Б. Галаган О. І. Розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 124 с.
3. Бахін В. П. Криміналістика. Проблеми та думки (1962-2002) [Текст] / В. П. Бахін. К.: Друкарня журналу «Охорона праці», 2002. 268 с.
4. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
5. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ., 2005. 232 с.
6. Комаринська Ю. Б. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним домашнім насильством: *Юридичний науковий електронний журнал № 9. Київ. 2022. С. 312–315.*
7. Весниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. С. 22
8. Пяковський В. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх: *SCIENTIFIC JOURNAL OF NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS, № 1 (98) : Київ. 2016. 36 с.*
9. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів : порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2010. Вип. 1 (68). С. 137–146.*
10. Левченко К. Б., Павліченко К. В., Черней В. В.: науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Київ, 2020, 20–24 с.

11. Harriet Gray. The 'war'/'not-war' divide: Domestic violence in the Preventing Sexual Violence Initiative. *The British Journal of Politics and International Relations*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1369148118802470>
12. Commonly used terms in cases involving domestic violence. URL: http://www.ncdsv.org/dccadv_commonly-used-terms-in-cases-involving-dv.pdf
13. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. 2005, 588 с.
14. Жордания И. Ш. Психолого-правовая структура способа совершения преступления. Тбилиси : «Сабчота Сакартвело», 1977. 233 с.
15. Слухаєнко Ю. М.: Криміналістична характеристика домашнього насильства. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка*, № 3 (91) : Київ: 2020. 306 с.
16. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ Київ, 2021. 324 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/20120> (дата звернення: 19.02.2023).
17. Бондаренко О. Г. Криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 2015. No 2 (35). С. 273–278.